

УДК 378:316.752

Квасник О.В., Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”

Квасник Ольга Віталіївна – аспірант кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”. Коло наукових інтересів: педагогіка, психологія, філософія, культурологія, вивчення впливу системи освіти на формування особистості.

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

У роботі розглянуто динаміку формування і розвитку ціннісних орієнтацій відносно диференціації поколінь. Автор підкреслює важливість інституту вищої освіти для процесу адаптації майбутніх фахівців у соціокультурному просторі сучасного світу.

In this work the dynamics of forming and development of the value orientations is considered in its relation to differentiation of generations. The author underlines the importance of the institute of higher education for the process of adaptation of future specialists to social culture space of the modern world.

Постановка проблеми. Головними особливостями сучасної соціальної ситуації, на думку багатьох авторів, є: динамізм, нерівномірність, суперечність розвитку її різних складових; втрата людьми відчуття визначеності відносно майбутнього; зростання соціальної мобільності населення; підвищення ролі освіти, прибутку, особистих якостей у процесах соціальної структуризації та ін. Нові якості життя, будучи похідними від соціальних змін, навряд чи залишилися “непоміченими” свідомістю людини. Для одних – це джерело тривоги, для інших – джерело нових шансів, але і в тому, і в іншому випадку людина вирішує проблему адаптації до нових умов життя. Саме тому перед нами постає проблема формування та розвитку ціннісних орієнтацій шляхом підвищення професійної компетентності для створення умов швидкої адаптації у динамічному світі.

Зв'язок проблеми із науковими завданнями. Для пошуку методів розв'язання цієї проблеми ми звернулися до вивчення динаміки на диференційних та інтеграційних процесів між поколіннями через освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні тенденції зміни ціннісних орієнтацій в процесі освіти, етапи адаптації молодого покоління проаналізовані Є. Подольською,

В. Назар-кіною, М. Мід, В. Гаврилюк, Н. Трикоз та ін. Проблеми особливостей професійних і соціальних орієнтацій студентської молоді присвячені дослідження О. Сапронова, П. Кравчук, Б. Щербако-ва, О. Криштанівської, Т. Кухтевич, О. Романовського, О. Пономарьова, В. Кудіна. До проблеми виявлення ціннісних орієнтацій зверталися такі учені як Ю. Фролов, С. Молчанов.

Проте проблема протікання процесу формування ціннісних орієнтацій в умовах професійної підготовки, зв'язок між динамікою формування і розвитку ціннісних орієнтацій молоді та більш старшого покоління висвітлено недостатньо. Щодо виявлення закономірностей між ціннісними орієнтаціями, економічним розвитком країни та впливом інституту вищої освіти на перебіг подій, то ця тематика мало розроблена на сьогодні.

Недостатня вивченість досліджуваної проблеми дозволила нам визначити **мету і завдання роботи:** визначити роль цінностей у житті кожного індивіда, зокрема молоді людини, виявити залежність динаміки формування та розвитку ціннісних орієнтацій від вікової різниці, вплив освіти на хід цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні особливо помітна корінна якісна зміна систем цінностей. Одним з важливих компонентів

конкурентоспроможності у сучасному соціокультурному просторі є мотиваційно-ціннісний, який виражає ціннісні орієнтації фахівця, прагнення до етичного самовдосконалення, позитивну установку на різні види соціально значущої активності, потреби самоактуалізації, самоствердження, саморозвитку [7, с. 97].

Соціалізація нового покоління протікає на тлі зміни ієрархії цінностей. Темпи змін у соціальному житті, який приводить до того, що умови і спосіб життя, вірування і цінності тих, хто проходив соціалізацію 20-30 років тому, вельми різні. Це вже саме по собі несе потенційні можливості конфлікту: з віком знижуються здібності до адаптації, нове не приймається і не засвоюється дорослими так швидко, як молоддю. Для старших характерне постійне відставання від темпів життя, що прискорюється. Це призводить до того, що в зрілому і немолодому віці людина повертається до звичок, переконань своєї молодості. Коли ми проводимо межу між дорослим поколінням та молоддю, то маємо на увазі не лише вікову диференціацію людей у суспільстві, а і характер соціальної діяльності. Вікова межа – об'єктивна міра, обумовлена природною біоло-гічною сутністю людей. Покоління як певна сукупність – носій загальних властивостей і відносин. Тому іншою істотною ознакою є соціальна, яка додає поколінню якісну визначеність.

Окрім вказаних ознак, покоління характеризуються й іншими рисами – тим або іншим кількісним складом, певним співвідношенням статей, диференціацією професій, національним складом та ін. Всі ці риси так чи інакше накладають свій відбиток на дієздатність людини, соціальну активність.

Молоде покоління – це особлива соціальна спільність, що складається з когорти однолітків у віці від 15 до 25 років, знаходиться у стадії становлення, формування структури ціннісної системи, вибору професійного і життєвого шляху, що не має реального положення на соціальних сходах, оскільки або успадковує соціальний статус сім'ї, або характеризується майбутнім соціальним статусом.

Роль цінностей у житті як окремого індивіда, так і суспільства в цілому надзвичайно вагома. Відповідно до них відбувається відбір інформації в процесі спілкування, встановлюються соціальні відносини, формуються афекти (емоції і відчуття), навички взаємодії і т.д. Таким чином, цінність не є річ, а є відношення до речі, явища, події, процесу і т.д. Цінності мають величезне значення в будь-якій культурі, оскільки визначають відносини людини з природою, соціумом, найближчим оточенням і самим собою. Виходячи з такого розуміння К. Клакхон і Ф. Стробек визначили цінності як складні, певним чином згруповані принципи, що

додають стрункість і спрямованість різноманітним мотивам людського мислення і діяльності в ході рішення загальних людських проблем [1].

Категорія цінності утворюється в людській свідомості шляхом порівняння різних явищ. Осмислюючи світ, людина вирішує для себе, що представляється важливим у житті. У результаті цього формується її ціннісне відношення до світу, відповідно до якого всі предмети і явища розглядаються нею за критерієм важливості і при-датності для її життя. Кожен об'єкт отримує свою оцінку і представляє певну цінність, на підставі якої складається відповідне до нього відношення. У результаті формується загальне ціннісне відношення людини до світу, при якому ті або інші явища життя людей мають для них певний сенс і значимість.

Освоюючи цінності навколишнього світу, людина спирається на сталі в її культурі традиції, норми, звичаї і поступово формує систему основних і загальноприйнятих цінностей, якими вона керується в житті.

В умовах перетворення ціннісної системи суспільства молоді необхідно засвоїти певну систему знань, норм і цінностей, освоїти соціальні ролі, вибрати і отримати професію. Соціологічні дослідження останніх років показують, що саме молоде покоління українців стає носієм “нових” цінностей і “нових” якостей особистості, тоді як носії “класичної” радянської свідомості рік за роком зміщуються в старші вікові категорії [9]. Йде природна зміна поколінь.

Деякі дослідники навіть поспішають зробити висновок про те, що “на зміну генерації колективістів, вирощеної колишнім режимом, в Росії приходить нове покоління, типовий представник якого подібний до американського “self-made man” [9, с. 2]. У ході модернізації українського суспільства змінюються не тільки умови соціалізації молоді, але також ролі та характер впливу основних інститутів, каналів, агентів соціалізації. Зокрема, відбувається зниження значущості та впливу таких традиційних, “наріжних” інститутів трансляції культурних цінностей, як сім'я і система освіти. Сьогодні головним “вихователем” стала стихія соціального середовища, стихія життя, яке піднеслося над всіма “організованими” інститутами соціалізації. Соціальна і майнова дифере-ренціація, що посилилася, необхідність для ба-гатьох сімей виживати і боротися за елементарний рівень існування – ось той “дух суспільства”, ті життєві умови, на тлі яких відбувається соціалізація молодих людей, і які створюють постійний і сильний вплив на молодь, визначаючи їх погляди на життя і принципи поведінки, формуючи їх ціннісні орієнтації. Постійний розвиток (вдосконалення і поява нових) технічних засобів і каналів масової комунікації зробив їх основними трансляторами

соціальних і культурних цінностей, що фактично замінили такі традиційні інститути соціалізації, як сім'я, школа, церква, громадські організації.

Головними показниками життя суспільства стали підвищення значення феноменів науки, техніки і комунікації, подолання традиційних культурних норм, полісуб'єктність, плюралістичність позицій, різке прискорення змін, що робить недовговічними отримані через освіту стереотипи. Змінюється визначення цінностей, міняється статус людини, усвідомлюється перехідний ха-рактер епохи.

Вивчення ціннісних орієнтацій молоді дає можливість виявити ступінь її адаптації до нових соціальних умов і інноваційний потенціал. Від того, який ціннісний фундамент буде сформований, багато в чому залежить майбутній стан суспільства. Цінність соціальна за своєю природою і складається лише на рівні соціальної спільності (як окремого соціального шару так і суспільства в цілому). Людина може вибрати мету, сформувані стратегію майбутньої поведінки, виходячи з індивідуальної системи цінностей. Діапазон і кількість соціальних ролей особи визначається різноманіттям соціальних груп, з якими вона себе ідентифікує, різноманітною структурою діяльності і відносин, у які вона включена. Кожна роль – сукупність загальних значень, без засвоєння яких неможлива комунікація, встановлення соціальних зв'язків людини зі світом. Науковці пов'язують вивчення цінностей з аналізом їх "індивідуальних еквівалентів" – ціннісних орієнтацій.

При аналізі динаміки ціннісних орієнтацій молоді необхідно враховувати дію двох механізмів – спадкоємності і мінливості. Штучна зміна суспільної моделі, коли процес формування цінностей йде зверху, приводить до неспівпадіння суспільних і індивідуальних змін. Наприклад, загальнолюдські цінності для багатьох молодих людей є потенційними цінностями, мають ха-рактер досить абстрактних ідей.

Зміни соціальних умов, суспільних ціннісних орієнтирів ведуть до того, що механізм відтворення ціннісних орієнтацій перестає бути провідним, поступаючись місцем адаптаційним механізмам. Динаміку цього процесу можна прослідкувати через аналіз індивідуальної ціннісної системи особистості, рівні якої позначені таким чином: збереження колишньої ціннісної системи суб'єкта (сформована в процесі минулого досвіду індивідуальна система ціннісних орієнтацій служить своєрідним фільтром для ціннісної інформації, що надходить ззовні); наступний етап – розлад індивідуальної ціннісної системи; нарешті розвиток – така зміна в ціннісно-орієнтованій системі особи, коли збагачується внутрішній зміст ціннісних орієнтацій за допомогою механізму адаптації до соціокультурної сфери, що змінилася.

На основі кардинальних і субкардинальних, смисложиттєвих цінностей, ціннісних принципів виживання і вільного розвитку формується ціннісна суспільна і особистісна свідомість, що, у силу взаємоприйнятності її засад, визнання складових її цінностей, може служити загальним простором діалогу різноманітних світоглядів, культур, традицій.

При формуванні власної системи цінностей молоді люди орієнтуються не тільки на суспільну аксіологічну систему, але і на вибрані ними самими зразки наслідування.

У ході дослідження ми прийшли до висновку, що цінності добра, свободи і гідного продовження свого роду не піддаються до впливу змін в суспільстві. Для 79 % опитаних ці цінності – основа інтеграції. А ось відношення до правди, краси, до життя неоднозначне. У процесі соціалізації молодь засвоїла основний принцип ринкових відносин, яку б сферу він не зачіпав: економічну, політичну або духовну, головне – ініціатива, заповзятливість і пошук нового. Вже за цими двома критеріями ми можемо зробити висновок, що перед нами оновлене покоління вільне від контролю звичаїв і норм, прийнятих більшістю. Воно піде шляхом пошуку нового, набуваючи при цьому не тільки позитивний досвід. Особисте життя співвідносять з життям свого покоління тільки 31 % респондентів, інші вважають, що для людини важлива оцінка свого особистого життя за власними індивідуальними критеріями.

Деякі учені вважають, що інтегруючі цінності двох поколінь – це бажання до рівноправного діалогу, тоді як диференціюючими цінностями можна вважати такі: "брехня заради поря-тунку", "ніяка краса не зробить людину кращою", "яскрава індивідуальність", "ініціатива, заповзятливість, пошук нового" і т.д.

Виявлення диференціації усередині поколінь визначило можливість розглянути особливості ціннісних систем кожного з поколінь, що вивчалися. Завдання класифікації поколінних суспільств вирішувалося за допомогою жорсткого методу аналізу даних – емпіричною типологізацією. Як виявили І.А. Таганов і О.І. Шкаратан, найбільшу впорядкованість зв'язків дають три змінні: професія, кваліфікація, освіта.

Базовою цінністю нової освітньої ідеології виступає неперервний розвиток особистості. Якісна освіта – умова професійного і життєвого успіху [1, с. 70].

Значний вплив на зміни в освіті мають процеси, що відбуваються в суспільстві. Саме тому було обрано соціокультурний простір для дослідження динаміки ціннісних орієнтацій. Мета освіти – підготовка особистості до розв'язання проблемних ситуацій. Освіту, яка, базуючись на зазначених цінностях, дозволить

перебороти розрив і дисонанси існуючої підготовки людини до життя в мінливому світі, можна розглядати як ідеал.

Не викликає сумніву, що основою реалізації цих нових орієнтацій, вихідних “цеглинок” і чинників модернізації освіти, що виконують системоутворюючі функції, можуть служити саме цінності.

Цінності в синтезі їх загальнолюдських, національно-культурних і конкретних соціокультурних форм включені в моральні та культурні цілі і стандарти освіти, а через них у його зміст і технології. Дослідники, які займалися вивченням даного питання виділяють первинні загальнозначущі цінності (кардинальні і субкардинальні цінності Ф. Фон Кучер, Н.С. Розов) [4], що мають пряме відношення до пошуків сенсу життя: цінності творчості, переживання і взаємин (В. Франкл) [2].

Розвиток особистості як процес “соціалізації індивіда” здійснюється у певних соціальних умовах сім’ї, найближчого оточення, в певних соціально-політичних, економічних умовах регіону, в етнокультурних, національних традиціях того народу, представником якого він є. Освіта повинна сприяти забезпеченню спадкоємності і

відновлення суспільства. [1, с. 22]. Освіта в силу її культуродоцільності об’єднує надання знань і виховання (самовиховання) як інтернаціоналізацію тих соціокультурних цінностей суспільства, які поділяються його членами (норми, правила, традиції, заповіді, моральні кодекси). М. Мід підкреслює, що дорослі не здатні до змін і передають нащадкам тільки відчуття незмінної спадкоємності життя. Життя дорослих стає схемою майбутнього для дітей [3, с. 322-323].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Більшість викладачів – це люди старшого покоління, чії ціннісні орієнтації сформовано в умовах попередньої соціально-економічної системи. Тому їм через стійкі інерційні психологічні утворення важко перебудувати свій світогляд і важко розуміти сучасні реалії, інтереси та ідеали молоді. Через цю причину найважливіший педагогічний процес соціалізації та прищеплювання цінностей у значній мірі ускладнюється кардинальною відмінністю викладачів та студентів.

Інтелектуальний потенціал нації (яким автори дослідження вважають національну гума-

ЛІТЕРАТУРА

1. Подольська Є.А., Назаркіна В.М., Яковлев А.О. Освіта як чинник розвитку особистості в соціокультурному контексті: монографія. – Х.: Вид-во НФАУ: Золоті сторінки, 2002. – 236 с.
2. Франкл В. Философия человеческой ответственности // Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – С. 45-130.
3. Мид М. Культура и мир детства. – М., 1988. – С. 322-323.
4. Розов Н.С. Конструктивная аксиология и интеллектуальная культура будущего / Философия образования для XXI века. – М., 1997.
5. Матеріали засідання Державної ради Російської Федерації і офіційні документи. – М., 2001. – С. 57.
6. Гаврилюк В.В., Трикоз Н.А. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации, 2002. – 25 с. // <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2002-01/Gavriliuk,%20Trikoz.pdf>.
7. Шаповалов В. Конкурентоспособность специалиста // Высшее образование в России. – 2005. – № 10. – С. 96-100.
8. Белогуров А. Идея поликультурности в образовательном процессе // Высшее образование в России. – 2005. – № 3. – С. 109-112.
9. Полуэхтова И. Американские фильмы как фактор социализации молодежи в России 90-х годов, 2006 // <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2006/05/25/0000277980/003.POLUEKHTOVA.pdf>.
10. ТОВАЖНЯНСКИЙ Л.Л., РОМАНОВСКИЙ О.Г., ПОНОМАРЬОВ О.С. Концепція формування гуманітарно-технічної еліти в НТУ “ХП” та шляхи її реалізації: навчально-методичний посібник. – Харків: НТУ “ХП”, 2004. – 244 с.